

General-pukovnik u penziji
RADOVAN VUKANOVIĆ

Djeljstva Primorske operativne grupe u Crnogorskom primorju, Boki kotorskoj i staroj Crnoj Gori 1944. godine

Krajem 1943. i početkom 1944. godine, Crnogorsko primorje i Boka kotorska sa zaleđem dobijaju veći političko-operativni značaj ne samo zbog angažovanja njemačkih snaga već i upornih nastojanja četnika da prikupe svoje razbijene dijelove iz Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine radi povezivanja sa zapadnim saveznicima, čije su im iskrcavanje na ovom odseku jadranske obale obećavali britanski sa-vjetnici u četničkim štabovima.

Pomenute oblasti bile su u to vrijeme posebno značajne za NOP, pored ostalog i zbog toga što je prisustvo četničkih i drugih kontrarevolucionarnih grupa imalo negativne posljedice na mobilizaciju dijela stanovništva za našu borbu, zbog uticaja neprijateljske propa-gande i neizvesnosti u razvoju predstojećih događaja. Malobrojne naše snage, bez obzira na borbenu aktivnost i intenzivan rad idejno-političkih organizacija, nijesu bile u stanju da radikalnije izmijene situaciju. Bilo je neophodno prisustvo jačih snaga NOV u tim kra-jevima.

Njemci su još uvijek bili veoma zainteresovani da čvrsto drže pod kontrolom ove oblasti zbog sprečavanja eventualnog iskrcavanja anglo-američkih trupa, korišćenja komunikacija za snabdijevanje svo-jih jedinica i izvlačenja snaga sa Balkana. Držali su jače snage koje su, osloncem na kolaboracionističke formacije, prilično uspješno izvršavale postavljene zadatke. Između doline Zete i Crnogorskog pri-

NAPOMENA: Pošto je o djelstvima Primorske operativne grupe pisano rela-tivno malo, autor je izneo više istorijskih činjenica kako bi se što bolje sagle-dali veoma složeni uslovi borbe i bogatstvo operativno-taktičkih iskustava.

morja, uključujući Boku kotorsku, bile su dislocirane jedinice ojačane njemačke 181. divizije, dva puka italijanskih fašista (crnih košulja), bataljon lakih tenkova, manje jedinice vazduhoplovstva, ratne mornarice i protivvazdušne odbrane i dijelovi teritorijalnih jedinica koje su pripadale Feldkomandanturi na Cetinju. U gradovima su se nalazile žandarmerijske formacije iz redova četnika i krilaša koje su formalno bile pod tzv. Narodnom upravom na Cetinju. Četnici su se nalazili u lješanskoj i riječkoj nahiji, na području Crmnice i Grahova, dok su u Podgorici i Boki kotorskoj bili brojnije zastupljeni.

Djeltva udarne grupe bataljona 3. udarne divizije

Upoznat sa takvom situacijom, Vrhovni komandant je naredio Štabu 2. udarnog korpusa (K) da u te oblasti uputi jače snage radi djeltva protiv okupatora i četnika u Crnogorskom primorju i Boki kotorskoj, a zatim da sadejstvuju jedinicama 29. divizije prema jadranskoj obali, između Boke kotorske i Neretve.¹

Iako svjestan značaja pomenutih oblasti kao mobilizacijske baze i operativnog područja, Štab 2. K tada nije imao jačih snaga koje bi uputio prema Crnogorskom primorju. Pribjegao je privremenom rješenju; naredio je Štabu 3. udarne divizije da formira Udrnu grupu (UG) od tri bataljona i uputi je na teritoriju Lovčenskog i Zetskog partizanskog odreda (PO).² Pred UG kojoj su u operativnom pogledu bili potčinjeni dijelovi Lovčenskog i Zetskog PO, postavljeni su slijedeći zadaci: čištění Lješkopolja i okoline od četnika i razbijanje njihovih uporišta u Crmnici, sprovođenje mobilizacije, učvršćenje i popuna Lovčenskog i Zetskog PO, uspostavljanje narodne vlasti, ometanje saobraćaja neprijatelju na komunikacijama Podgorica — Cetinje i Budva — Cetinje.³

Iako je bilo naređeno da se UG formira 13. novembra 1943, to je učinjeno tek krajem novembra zbog angažovanja u borbama na pravcu Brodarevo — Bijelo Polje onih jedinica koje su bile predviđene za Udrnu grupu.

Krajem novembra 1943., bataljoni UG su se prebacili na desnu obalu Zete kod Slapa, u rejon Danilovgrada. Na pravcu kretanja prema

¹ Arhiv VII, k. 394, reg. br. 4/2 — Knjiga depeša 2. K.

² U udrnu grupu uključeni su dva bataljona 4. i jedan bat. 5. brigade.

³ Zbornik dok. NOR-a t. III, knj. 6, dok. 80: Naređenje štaba 2. k. od 1. XI 1943.

katunskoj i lješaanskoj nahiji razbili su manje grupe četnika, a na komunikaciji Podgorica — Rijeka Crnojevića uništili manju nje-mačku kolonu.

Njemci su na prodor UG reagovali sa pravca Cetinja i Podgo-
rice, ali su poslije dvodnevni borbi odbačeni, pa se UG prebacila
sjeverno od komunikacije Barutana — Rijeka Crnojevića.⁴ Zatim je
prešla komunikaciju Rijeka Crnojevića — Cetinje i upala u Donji
Ceklin i Ljubotin, razbila manje četničke grupe; poslije dvodnevne
borbe savladala je italijansko-četničko uporište u Brčelima.⁵ Njemci
su na to odmah odgovorili koncentracijom snaga u Virpazaru, na
Prekornici, u Ljubotinju i Sutomoru. Uočivši namjere neprijatelja,
Štab UG uspješno je izvukao bataljone na prostoriju sjeverno od
komunikacije Cetinje — Rijeka Crnojevića, odakle je izvršio mane-
var prema Njegušima, Čevu i Grahovu (bataljoni 4. brigade), prema
Župi dobrskoj, Buronjima i Gradcu (bataljoni 5. brigade i Lovćen-
skog odreda), a zatim preko lješaanske nahije ka Spuzu i Danilov-
gradu.

U Virpazaru i na Sutomoru Njemci su ponovo izvršili prikup-
ljanje za napad, ali su se jedinice UG izvukle, pa je neprijatelj uda-
rio u prazno. Da bi zaplašio stanovništvo naklonjeno NOP, okupator
je izvršio brojne represaliije.⁶

Krajem decembra 1943., jedinice UG su ponovo upale u Crm-
nicu, razbile četnike i — pošto su vješto izbjegle pripremljeni nje-
mački napad — prebacile se preko komunikacije Rijeka Crnojevića
— Cetinje. Dijelovi 4. brigade pošto su napali četničke grupe i žan-
darmerijske stanice u Katunskoj nahiji, prebacili su se u Bjelopavliće
i, zatim, preko Pipera i Bratonožića ušli u sastav svojih matičnih
jedinica čija se glavnina nalazila u dolini Lima. Na prostoriji stare
Crne Gore i dalje je ostao bataljon iz 5. brigade sa bataljonima Lov-
ćenskog i Zetskog PO, sve do dolaska Primorske operativne grupe
(POG) u ovu oblast. Prije napuštanja ove teritorije, 4. bataljon 5.
brigade sa dijelovima Lovćenskog PO napada četničke i Njemce duž
komunikacije Podgorica — Rijeka Crnojevića, a dijelovima Zetskog
PO — četnike na desnoj obali Zete u danilovgradskom srezu. Sadej-

⁴ U napadu učestvovali dijelovi 181. njem. divizije, italij. fašisti i četnici.

⁵ U Brčelima je izbačeno iz stroja 300 neprijateljskih vojnika, poginulo 68
italijanskih fašista i 13 četnika, a ostatak posade je zarobljen (Zbornik III,
knj. 6, dok. 170; Izveštaj štaba 3. div.).

⁶ Njemci su u decembru 1943. strijeljali: u Cetinju 33 lica, u Budvi 9, kod
Sv. Trojice 5, kod Farmaka 50, pod Veljim Brdom 7 (obješeno), a veliki broj
pripadnika NOP-a je pohapšen. (R. Vukanović: Ratni put 3. divizije, str. 239).

stvuje 6. brigada u napadu na Grahovo, pa se — poslije nekoliko akcija na tom području — prebacuje na lijevu obalu Zete i ulazi u sastav 3. divizije.

Iznenadnom pojavom i vješto izvedenim akcijama UG bataljona 3. divizije potpuno je razbila okupatorsko-kvislinšku vlast u lješanskoj, riječkoj i crmničkoj nahiji, osim u Rijeci Crnojevića, Virpazaru i Cetinju. Veze između okupatorskih garnizona, žandarmerijskih stanica i četničkih grupa bile su pokidane, a glavna uporišta četništva rastrojena. Neprijatelj je u tim borbama imao veće gubitke, dok su gubici UG, zahvaljujući iznenadnim i brzim akcijama i uspješno izvedenim manevrima, bili znatno manji.⁷

Zemljište na kome su djelstvovale jedinice RG teško je prohodno, sa mnogo vrtača, uvala i kraških polja (cetinjsko, grahovsko, nje-guško i dragaljsko). Pored Lovćena i Rumije tu je i nekoliko manjih planina: Lisac, Garač, Koritnik i dr. Preko teritorije se ukrštaju kolski putevi: Podgorica — Cetinje, Danilovgrad — Čevo — Čekanje, Risan — Grahovo — Viluse, Cetinje — Kotor i Cetinje — Budva, Virpazar — Bar, koje je neprijatelj koristio za prebacivanje trupa, artiljerije i tenkova. Takvi zemljišni uslovi otežavali su manevar našim i neprijateljevim jedinicama, naročito kada su se kretale van komunikacija. Borci 4. brigade i Lovćenskog PO kao izvršni poznavaoци tog terena, vješto su savladivali zemljišne prepreke i uspješno uznemiravali neprijatelja i nanosili mu osjetne gubitke. Pa ipak, snage UG nijesu bile dovoljne da definitivno konsoliduju pozicije narodnooslobodilačkog pokreta i da izvrše one krupne operative zadatke koji su se pred naše jedinice postavljali u to vrijeme u ovoj oblasti.

Djeltva Primorske udarne grupe

Zbog izuzetnog vojno-političkog značaja pomenute oblasti i operativno-taktičkog, pa i strategijskog karaktera zadataka, a u skladu sa direktivom Vrhovnog komandanta da se u nju upute jače snage, formirana je 23. februara 1944. god., Primorska operativna grupa (POG) (ranga divizije) sastava: 6. crnogorska i 2. dalmatinska udarna brigada, Lovćenski i Nikšički partizanski odred i 1. bokeljski partizanski bataljon. Dolaskom jedinica POG u ovu oblast, njenim anga-

⁷ Od 28. XI 43. do 15. i 44. na sektoru djelstva UG neprijatelj je imao: oko 700 poginulih Njemaca, italijanskih fašista i četnika i veći broj ranjenih i zarobljenih (Arhiv VII, k. 754, reg. br. 27).

žovanjem zajedno s partizanskim jedinicama duž komunikacijama i između njih prema Crnogorskom primorju i Boki kotorskoj, okupatoru su nanijeti osjetni gubici, onemogućene su četničke namjere i ujedno sprovedena mobilizacija za NOP. Osim toga, 28. septembra 1944., formirana je 10. crnogorska, a 5. oktobra 1944. i 1. bokeška brigada, pa su obje uključene u sastav POG.⁸

Usklađivanjem dještava POG sa dještovima 29. div. u Hercegovini i 3. udarna divizija u dolini Zete i sjeverne Crne Gore, omogućena je stabilizacija oslobođene teritorije na području 2. K i omogućena priprema njegovih jedinica za naredne zadatke.

Uključivanjem 6. crnogorske i 2. dalmatinske brigade u sastav POG, na sektoru Nikšić — Grahovo znatno su pojačana dještva na zadacima koje je ranije izvršavala UG bataljona 3. divizije. Odmah po dolasku na ovaj teren, obje brigade su pristupile čišćenju od četnika područja duž komunikacija Nikšić — Grahovo, prema Krivošijama i Hercegovini. Tokom zime njihova dještva su bila veoma intenzivna po obimu i broju akcija. Četnici su protjerani sa prostora Riječani — Pandurica i Živa — Kaloper, izvršen je napad na Grahovo, Velimlje i Viluse itd.

Da bi omeli prodor naših jedinica u dubinu katunske nahije, četnici su prikupili oko 4.500 ljudi i pravcima od Cetinja, Rijeke Crnojevića, Podgorice i Danilovgrada, napali jedinice.

Napali su i dijelove Lovčenskog PO oko Cetinja, a zajedno s italijanskim fašistima, dijelove istog odreda u lješanskoj nahiji. Jedinice POG su manevrom po dubini izbjegle jače udare, a četničku kolonu koja je išla od Nikšića razbili su dijelovi 6. brigade. Iz svega izloženog vidi se kako su se četnici krajem februara 1944. god. aktivirali na raznim sektorima s ciljem da razbiju POG i odbace je od zaleđa Boke kotorske gdje su nastojali da stvore svoju bazu.

Poslije povlačenja sa sektora Grahova, dijelovi POG su kod Bate razbili četnike i Njemce, nanijevši im znatne gubitke. U produžetku napada jedinice POG su razbile oko 4.000 neprijateljevih vojnika na prostoru Trnjine — Dolovsko korito — Meoca i Rovine — Trnjine — Krug.⁹ Sledećeg dana jedinice POG razbijaju i njemačko-četničke jedinice kod Graba i oslobađaju Čevo.

U toku dještava jedinice POG se prebacuju s jednog na drugi sektor, pronalaze i napadaju neprijatelja, nanose mu gubitke, ne dozvoljavajući mu da se pribere i preduzme protivmjere. Dijelovi

⁸ Odlukom VK u štab POG su postavljeni za komandanta Radomir Babić, a za političkog komesara Jagoš Uškoković (Arhiv VII, k. 397, br. 19/1—3).

⁹ Neprijatelj je imao 345 izbačenih iz stroja, a POG 12 mrtvih i ranjenih (Dnevnik 2. dalmatinske brigade).

6. brigade napadaju četnike kod Nikšića, a dijelovi Lovćenskog PO preduzimaju akcije na komunikaciji Rijeka Crnojevića — Podgorica. Vode se borbe protiv Njemaca i četnika u rejonu Danilovgrada, kod Kosovog Luga i u Zagaraču. Neprijatelj se odbacuje u Danilovgrad. Dijelovi POG ponovo napadaju Grahovo i Dragalj, ali zbog slabe organizacije sadejstva ni ovaj napad nije uspio.

Na komunikaciji Danilovgrad — Nikšić dijelovi 6. brigade napali su Njemce i četnike na odsjeku Pješivački do — Bogmilovići, i poslije dvodnevne borbe odbacili ih prema Danilovgradu.¹⁰ Poslije ove akcije, Štab POG je od dijelova 6. brigade, Nikšićkog i Zetskog PO obrazovao Grupu bataljona za neprekidna dještva na komunikaciji Danilovgrad — Nikšić. Dijelovi 6. brigade i Nikšićkog PO napadaju neprijatelja na Uzdomiru, upadaju u s. Kočane, vode borbu na Kurjaku, prekidaju telefonske veze i vode borbu u neposrednoj blizini Grahova. U međuvremenu, dijelovi Lovćenskog PO izvodili su akcije na komunikaciji Cetinje — Kotor, a 2. dalmatinska brigada napala je Njemce i četnike kod Grahova i zatvorila pravce prema njemu. Oslobođeno je i Bogatiće i ovladano komunikacijom Danilovgrad — Nikšić.

Oko 1.500 Njemaca i četnika (19. marta) napalo je na dijelove POG u dolini Zete. Poslije dvodnevne borbe, neprijatelj je ovladao dijelom Pavkovića i Vražegrmaca, odbacivši naše snage od komunikacije Danilovgrad — Nikšić.¹¹ Dok su vođene borbe u dolini Zete, jedinice POG su razbile grupaciju od oko 1.000 četnika u lješanskoj nahiji.

Na prilazima Grahovskom polju (23. marta) dijelovi 6. brigade uspešno su napali Njemce i četnike, a slijedećeg dana dijelovi 2. dalmatinske brigade na Vardaru kod Grahova.

Zbog aktivnosti POG neprijatelj je preduzimao napade, akcije čišćenja terena, vršio teror, pljačku, nasilnu mobilizaciju itd. Svi ti pokušaji, uglavnom su završavali bez uspjeha. Jedinice POG su stalno krstarile terenom, prebacivale se s jednog na drugi sektor, iznenadno napadale neprijatelja, što je kod njega izazvalo demoralizaciju i nesigurnost.

Na prostoru koga su oslobodile i držale pod kontrolom, jedinice POG i pripadnici NOP-a bili su veoma aktivni u objašnjavanju linije NOB, razobličavanju izdajničke uloge četnika i drugih saradnika okupatora, u mobilizaciji novih boraca, uspostavljanju organa narodne vlasti itd. U tom smislu držane su konferencije i zborovi, što se pozitivno odrazilo na razvoj narodnooslobodilačkog pokreta.

¹⁰ Neprijatelj je imao 110 izbačenih iz stroja, a brigada 12 poginulih i ranjenih (Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 101: Izveštaj štaba 6. brigade).

¹¹ N. Jovanović. Od pete ofanzive do slobode, str. 229.

Tokom cijelog marta 1944. god., jedinice POG vodile su stalne borbe sa četnicima i Njemcima na prostoru stare Crne Gore i na komunikacijama Danilovgrad — Nikšić, Grahovo — Risan, Danilovgrad — Čevo, manevrišući na prostoru između ovih komunikacija, nanoseći neprijatelju znatne gubitke i vršeći stalni pritisak na njemačke garnizone. Pokušaji neprijatelja da razbiju naše jedinice i da ih potisnu sa ove prostorije i odbace od komunikacija bili su neuspješni. Njemci su ulagali maksimalne napore da otklone pritisak jedinica POG prema Boki kotorskoj i komunikacijama u ovoj oblasti sve do potpunog povlačenja iz Crne Gore i Boke, vodeći danonoćne borbe na raznim sektorima ove prostrane oblasti.¹²

Pored samostalnih dještava jedinice POG su na svom operativnom području sadejstvovale i u operacijama ostalih jedinica 2. K: 29. div. u dolini Trebišnice i Boke kotorske, i 3. div. u dolini Zete, da bi u završnim operacijama to sadejstvo bilo još više izraženo u dolini Tare i u Sandžaku.

Učestvujući u napadu na neprijateljeve garnizone u dolini Zete (aprila 1944. god.), jedinice POG su se prikupile u polaznim položajima za napad na Danilovgrad i Spuž. Pored njemačkih i italijanskih jedinica, četničke grupe — koje su kontrolisale veliki dio sela na desnoj obali Zete i imale uporište u Kosovom Lugu — znatno su ometale prodore jedinica NOV u ovom kraju. Oslobođenje Bjelopavlića bilo je, pored ostalog, značajno i sa stanovišta ekonomskih potreba vojske. Bogata bjelopavlička ravnica mogla je poslužiti kao izvor ishrane, pošto su tokom zime oslobođeni krajevi bili znatno iscrpljeni, a snabdijevanje od saveznika bilo je još nedovoljno. Likvidacijom neprijatelja na istaknutim tačkama u ovoj dolini stvorili bi se uslovi za njenu odbranu od pravca Podgorice i Nikšića, a i za izolovanje nikšićkog garnizona. Osim toga, bilo bi razbijeno četničko uporište u Kosovom Lugu. U slučaju uspjeha ove operacije, jedinice POG bi se oslobodile za dještva u pravcu Boke kotorske i Konavlja, na čemu je insistirao i Vrhovni štab.

Za komunikaciju Danilovgrad — Nikšić bile su privezane znatne snage POG, tako da ostale njene jedinice nijesu bile dovoljne za dještva prema Boki kotorskoj i Konavljima. Dijelovi 3. divizije bili su angažovani prema Podgorici i u dolini Lima, a 29. divizije u Hercegovini. Te okolnosti uticale su na odluku Štaba 2. K da prema dolini Zete koncentriše jače snage s ciljem da likvidiraju neprijateljeva uporišta, organizuju narodnu vlast i izvrše mobilizaciju.

¹² Gubici neprijatelja na sektoru POG do kraja marta 1944. bili su oko 400 mrtvih, preko 300 ranjenih i oko 300 zarobljenih.

(Isto, dok. 97, 118, 324, 101, 112, 113, 127, 123 i 129. Izvještaji jedinica POG).

Početkom aprila 1944. god., jedinice POG bile su raspoređene duž komunikacija Danilovgrad — Nikšić — Grahovo (2. dalmatinska), Cetinje — Podgorica (6. brig.), Grahovo — Risan (1. bokeški bataljon), pa su sa tih sektora morale da se prebace u dolinu Zete. U pokretu ka Danilovgradu, vodile su borbe sa Njemcima i četnicima u rejonima Stubice, Bogmilovića, Bogetića, Novog Sela i Klikovače, kod Spuža, Kočana, Krusa, Grahova.

U toku pokreta ove jedinice su napale posade i onemogućile saobraćaj na komunikacijama: Nikšić — Danilovgrad, Trebinje — Vilusi — Nikšić, kao i Risan — Vilusi, Cetinje — Rijeka Crnojevića. Istovremeno su dijelovi Lovćenskog PO napali i razoružali četnike u selima katunske i riječke nahije. U toku dva dana (7. i 8. IV), saveznička avijacija je bombardovala garnizon u Nikšiću (120 mrtvih i ranjenih Njemaca, italijanskih fašista i četnika).¹³ Nekoliko pokušaja neprijatelja da odbaci dijelove POG iz rejona komunikacija i da omete njen pokret i prikupljanje — nije uspjelo.

Jedinice POG su (10. IV) napale na garnizon u Danilovgradu. Zbog slabe organizacije i neusaglašenog sadejstva sa jedinicama 3. divizije, koje su napadale Taraš, Goricu, Ždrebaonik i Spuž u dolini Zete, napad nije uspio. Dijelovi POG (6. brigade) uspješno su napali neprijatelja na položajima Velje brdo — Crvena stijena. Poslije ovih borbi jedinice POG su se još neko vrijeme zadržale u dolini Zete i Danilovgradu, a zatim povukle na operativno područje u dubinu ove teritorije i nastavile djejestva na komunikacijama.

U vrijeme kada su izvođeni napadi u dolini Zete, jedinice 29. divizije sadejstvovala su POG, vodeći žestoke borbe (9—12. IV) protiv jakih njemačkih snaga na sektoru Grahovo — Osječenica. Istovremeno, njene jedinice su blokirale komunikacije u Hercegovini i omele manevar okupatorskih jedinica prema obali dolini Zete. Isto tako, uspješno su odbile ispade neprijatelja iz Trebinja i Grahova.

Poslije povlačenja iz rejona Danilovgrada, POG se razmjestila tako da zatvori pravce od Nikšića i Danilovgrada ka unutrašnjosti slobodne teritorije u staroj Crnoj Gori (Čevu), da obezbedi i kontroliše ovu teritoriju, i da — osloncem na nju — napada: 2. brigada na komunikaciji Danilovgrad — Nikšić; 6. brigada na prostori D. Zagarač — Komani — lješanska nahija; Bokeški bataljon na prostori Trešnjevo; Lovćenski PO na prostori lješanske nahije i Simunje i Nikšićki PO na prostoru Gornje Polje — Lukovo, gdje se privremeno nalazila i 7. crnogorska brigada za zatvaranje pravca prema Lukovu i Goliji.

¹³ Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 165: izvještaj POG.

Pošto je neprijatelj preduzeo ofanzivu jačim snagama u južnom Sandžaku i prema Mojkovcu protiv jedinica 2. K, Štab POG je pomjerao jedinice sa jednog sektora na drugi, kako bi obezbijedio pravce koji bi mogli biti ugroženi. Tako je naredio 6. brigadi da zatvori pravac od Nikšića i da štite pravac Tisa — Gornje Polje — Trepča; 2. brig. da zatvori pravce od Nikšića i Danilovgrada, i da izviđa pravce prema Zagaraču, Komanima i lješaanskoj nahiji. U to vrijeme 12. hercegovačka brigada je kontrolisala pravac od Dragalja i Grahova i održavala vezu sa Bokeškim bataljonom.

Pošto je neprijatelj ovladao komunikacijom Danilovgrad — Nikšić, upao u Čevo, centar oslobođene teritorije i počeo s napadima u katunskoj nahiji, Štab POG — naređuje da se razbije i protjera neprijatelj sa teritorije katunske nahije i da se ponovo oslobodi Čevo. Istovremeno je naređen pokret prema Nikšiću i komunikaciji Nikšić — Bogatić, uz vršenje pritiska prema Grahovu i Dragalju. Četničke grupe su se aktivirale na cijelom području, koristeći se našim neuspjehom kod Danilovgrada i u dolini Zete.

Zatim jedinice POG napadaju četnike i Njemce na prostoru Zagarača (6. brigada) i Zagrede (2. brigada), odbacivši ih prema Danilovgradu. Sedma crnogorska brigada (18. IV) odbila je napad neprijatelja na Tović i potisla ga prema Nikšiću. Oko 700 neprijateljevih vojnika uz podršku artiljerije i tenkova, odbacilo je sa prostora Bogmilovići — Ražišta dijelove 2. brigade, koji su nastavili borbu sa ovom kolonom na položajima Bogetić-Krstac-Stubica, a zatim se povukli u pravcu Župe nikšićke i Dragovoljica.¹⁴ Tih dana jedinice 29. divizije razbile su četnike na prostoru Vilusi — Klobuk — Osječenica, a dijelovi 6. brigade kod Trubjele.

U međuvremenu Njemci i četnici se ponovo aktiviraju; napadaju na Gornji Ljubotin i susedna sela, upadaju u Dragovu Luku kod Nikšića, napadaju na katunsku nahiju, ponovo posedaju komunikaciju Nikšić — Danilovgrad, potiskuju naše snage sa Čeva i Simunje, kako bi obezbedili saobraćaj komunikacijom Podgorica — Danilovgrad — Čevo — Cetinje — Boka kotorska.

Jedinice POG vode borbu protiv četnika u Donjem Zagaraču i Bandićima, kod Grahova, na sektoru Dobri dub-Kaloper-Omutić-Orao, napadaju na komunikacije Risan — Hercegnovi, Cetinje, — Budva i u Boki kotorskoj, s ciljem da parališu saobraćaj i da se neprijatelju nanese što veći gubici.

¹⁴ Neprijatelj je imao 100 mrtvih i ranjenih a 2. dalmatinska brigada 17 mrtvih i ranjenih (Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 324).

Dok su ostale jedinice 2. K bile angažovane na prostoru Mojkovac — Bijelo Polje radi razbijanja neprijateljske ofanzive, POG na svom operativnom području izvodila je stalne akcije: 2. dalmatinska i 6. crnogorska brigada na sektoru Danilovgrad — Nikšić — Grahovo, a Bokeški bataljon i Lovčenski PO u katunskoj nahiji. Aktivnost ovih jedinica vezivala je znatne neprijateljeve snage i sprečavala im manevar, a što je obezbjeđivalo slobodu akcije ostalih jedinica 2. K u Sandžaku.

Jedinice POG su produžile aktivna dještva i tokom maja 1944. god. napadom na Njemce i četnike u Čevu. Neprijatelj je pružio jak otpor, uspio je da odbije napad pošto je dobio pojačanje iz Cetinja i Danilovgrada.¹⁵

Poslije ovih borbi jedinice POG su zauzele slijedeći raspored: 2. brigada i Bokeški bataljon na sektoru Vilusi — Grahovo — Crkvice, sa zadatkom da prodiru prema Krivošijama i zatvore pravac prema Banjanima i održavaju vezu sa jedinicama 29. divizije na pravcu Viluse — Bileća; 6. brigada (sa dva bataljona) na pravcu Lukovo — Gornje Polje, vrši pritisak na Nikšić i zatvara pravac prema Šavniku i Pivi, ujedno vršeći prepad na komunikaciju Nikšić — Danilovgrad; druga dva bataljona 6. brigade i Lovčenski PO na prostoru katunske nahije, sa zadatkom da dještvuju na komunikaciji Bogetići — Danilovgrad i Cetinje — Podgorica; Nikšićki PO ostaje na svojoj teritoriji kao rezerva Štaba POG. Jedinice POG su vršile svakodnevne manje i veće akcije u svojim zonama (oko Grahova, Nikšića itd.) i na komunikacijama.

Uslijed stalnih napada jedinica POG na komunikacije, Njemci i četnici su napustili Bogetiće i povukli u Danilovgrad. Do kraja maja jedinice POG su ispoljavale aktivnost prema Rijeci Crnojevića, Nikšiću, Cetinju i Kotoru. Na komunikacijama između ovih mjesta izvodile su diverzije, uništavale manje neprijateljeve kolone i odbijale njegove ispadе iz pomenutih mjesta.

Zbog čestih uspješnih akcija POG, okupator i kvislinška Narodna uprava za Crnu Goru izdali su proglas o preuzimanju represivnih mjera protiv stanovništva u slučaju akcija partizana na putevima Kotor — Podgorica i Cetinje — Budva. U proglasu se prijeti paljenjem kuća i uništavanjem imovine, uzimanjem talaca itd.

Na svom operativnom području, u Hercegovini i zapadnim rejonima Crne Gore, 29. divizija je za vrijeme neprijateljske ofanzive u

¹⁵ U borbama na Čevu i Markovini neprijatelj je imao oko 150 mrtvih, ranjenih i zarobljenih, dok su jedinice POG imale 21 mrtvog i ranjenog (Zbornik III, knj. 7, dok. 246: Izvještaj štaba POG).

Sandžaku, tokom aprila i maja, veoma aktivna, vezujući za sebe jake neprijateljeve snage.

Kasnije, tokom ljeta, kada su jedinice 2. K vodile borbe protiv jakih neprijateljevih snaga u dolini Lima, na sektoru Čakor — Andrijevića (andrijevačka operacija), POG i 29. divizija su na svojim operativnim područjima vodile svakodnevne borbe protiv okupatorskih i kvislinških jedinica, koje su pokušavale da se probiju na oslobođenu teritoriju ili su saobraćale komunikacijama u ovim oblastima. Tako su jedinice POG izvodile diverzije na komunikacijama, napadale kolone, uništavale kamione i druga prevozna sredstva, razbijale četničke grupe po selima i u blizini gradova, odbijale ispađe neprijatelja iz garnizona i dr. Borbe su vođene na putu Budva — Kotor, na komunikaciji Danilovgrad — Nikšić, Tivat — Kotor, Perast — Orahovac, na Bati, na putu Cetinje — Rijeka Crnojevića, odbijen je jači napad od Trebinja prema Vilusima, razbijeni četnici kod Ubala i Vrbanja i kod Slapa na komunikaciji Danilovgrad — Nikšić. Jedinice POG su takođe napadale neprijatelja kod Sutorine, Risna, Radanovića, Perasta, Lepetana i drugih mjesta u Boki kotorskoj. Neprijatelj je reagovao strijeljanjem i drugim represalijama nad stanovništvom.

Danonoćna dještva POG prekrila su cijelu teritoriju stare Crne Gore i Crnogorskog primorja, što je sprečilo svaku akciju neprijatelja protiv naših snaga u ovoj oblasti. Saobraćaj je bio potpuno paralisan što je onemogućavalo manevar neprijatelja sa ovog prostora prema jedinicama 2. K u dolinama Tare i Lima.

Jedinice POG su bile veoma aktivne i tokom juna kada su naše snage vodile borbu na limskom mostobranu da bi obezbijedile osnovicu za dalje prodiranje na istok. Za vrijeme andrijevačke operacije na sektoru proboja Operativne grupe divizija (2, 5. i 17. divizija) za Srbiju iz doline Lima prema Kopaoniku, i za vrijeme durmitorske operacije, kada je okupator nastojao da spriječi prodor naših jedinica (1. i 12. korpusa) iz Crne Gore i Hercegovine u Srbiju — jedinice POG vodile su aktivna dještva nesmanjenom žestinom na svom operativnom području protiv njemačke 181. divizije i kvislinških formacija. Ta dještva su se izvodila uglavnom duž komunikacija Danilovgrad — Nikšić — Viluse — Grahovo — Risan i u rejonima stare Crne Gore i Crnogorskog primorja. Dijelovi POG su istovremeno sadejstvovali jedinicama 29. divizije u graničnom pojasu Hercegovine i Crne Gore i na pravcu Vilusi — Trebinje, koja je vezivala njemačku 369. diviziju i brojne četničke, domobranske i ustaške formacije.

Od početka avgusta 1944. god. neprijatelj je pokušavao da jedinice POG razbije i odbaci od komunikacija i tako obezbijedi vezu između svojih garnizona i slobodu akcije jedinica. Četnici su napadali, osloncem na okupatora, radi pljačke i terorisanja stanovništva u Krivošijama, Prekornici, Ljubotinju i selima oko Nikšića, Danilovgrada i duž komunikacija u ovom kraju. Protivnapadom jedinica POG (2. i 6. brigada, dijelova Zetskog, Nikšićkog i Lovćenskog PO) uspješno su suzbijeni neprijateljevi upadi uz nanošenje znatnih gubitaka.¹⁶

Međutim, neprijatelj se ponovo prikupio i pošao u napad, tako da je došlo do borbe kod sela Ržišta i Obadovog brijega. Neprijatelj je odbačen prema Danilovgradu uz veće gubitke, odbijen je i napad iz rejonu Tvorila, a propala su i dva pokušaja da se od Danilovgrada probije u Nikšić. Dijelovi njemačke 181. divizije, ojačani sa nekoliko baterija artiljerije i u sadejstvu sa četnicima iz pravca Trebinja napali su položaje 2. brig. u rejonima Dobri dub — Klobuk i prinudili ih da se povuku na položaje Skorča Gora — Broćanac — Ilijino brdo. Kada su u napad stupili četnici iz Grahova, 2. brigada je bila prinuđena na odstupanje.

Neprijatelj je u toku avgusta izveo više akcija: napao dijelove 6. brigade i Zetskog PO u rejonima Velja gl. — Kunova gl.; napao položaje 2. brigade duž komunikacije Osječenica — Trubjela — Podbožur — Jabuka i uspio da se probije u Nikšić; dijelovi 181. divizije i bilečki četnici napali su položaje ove brigade u rejonu Vilusa itd. Jedinice POG su uspješno parirale ovim neprijateljevim djelstvima i održale inicijativu. Dijelovi 6. brigade napali su neprijatelja na prostoru Pleševac — Triglav — Okolišta i odbacili ga u pravcu Osječnice. Dijelovi 2. i 6. brigade napali su Njemce i četnike na sektoru Grahovo — Vilusi itd.

U sadejstvu sa 29. divizijom jedinice POG su izvršile protivnapad na neprijatelja na prostoru Podbožur — Zagora — Grahovo (oko 2500 Njemaca i četnika), koji je poslije višečasovne borbe razbijen i odbačen prema Trebinju i Grahovu. Jedinice POG su oslobodile ponovo Viluse i sve ranije napuštene položaje.

¹⁶ Tako su dijelovi 6. brigade napali i razbili neprijateljevu kolonu od oko 700 vojnika (Njemaca, italijanskih fašista i četnika) koja je pokušala da se probije od Danilovgrada prema Nikšiću. Napad je izvršen na sektoru Selište — Bogmilovići i neprijatelj je odbačen prema Danilovgradu uz gubitke oko 50 mrtvih i ranjenih. Istog dana, odbačen je neprijatelj iz rejonu Milojevići, koji je pokušao da se iz Bogetića probije do napadnute kolone da bi joj ukazao pomoć. Dijelovi 6. brigade su tokom dana napali neprijateljeve posade i u drugim selima duž ove komunikacije i nanijeli im gubitke. Neprijatelj je odbačen i sa Vardišta prema Nikšiću.

Sve do kraja avgusta jedinice POG su izvodile napade i protivnapade, naročito na komunikaciji Nikšić — Danilovgrad. Pored okupatorskih jedinica napadima su bile obuhvaćene i četničke grupe koje su još pokušavale da se održe. Dijelovi 6. brigade su nanijeli neprijatelju još nekoliko značajnijih udara u rejonu Osječenice, kod Grahova, u rejonu Gornjeg Polja i kod Nikšića. Sve do prodora 1. proletarskog i 12. udarnog korpusa za Srbiju, jedinice POG su bile veoma aktivne na svom sektoru, za koji su bile prikovane znatne snage okupatora i kvislinga.

U toku durmitorske, kao i prethodne andrijevačke operacije, aktivnim djelstvima na svom području jedinice POG onemogućavale su neprijateljeve planove što je bilo od velike koristi za djeljstva jedinica 29. divizije u Hercegovini i onih naših jedinica koje su preko Sandžaka i Crne Gore prodirale prema Srbiji. Intenzivna i raznovrsna djelstva POG u čitavom periodu od 1944. godine imala su veliki operativno-strategijski značaj za dalja djelstva i zadatke 2. udarnog korpusa i ostalih jedinica NOVJ iz strategijskog ešelona Vrhovnog štaba, koje su se usmjeravale prema istoku u završne operacije za oslobođenje zemlje. Sem toga, jedinice ove operativne grupe će i dalje imati značajnu ulogu u oblasti Boke kotorske i Crnogorskog primorja kao i u sastavu djelstava ostalih jedinica 2. K za konačno oslobođenje Crne Gore i ovih oblasti. Omele su pokušaje četnika da se grupišu u Crnogorskom primorju i Dubrovniku i povežu s eksponentima izbjegličke vlade. Izvršile su rušenja i zaprečavanja na komunikacijama u ovoj zoni radi ometanja povlačenja okupatorskih jedinica sa juga Balkana.

Pokušaje jedinica POG i 29. divizije da jačim snagama prodru u južnu Dalmaciju i Crnogorsko primorje neprijatelj je dugo ometao oštro reagujući. Zbog toga je Vrhovni štab stavio u zadatak štabu 2. K da POG težište djelstava prenese u Crnogorsko primorje, a 29. divizija u južnu Hercegovinu, s tim da se na tom prostoru likvidiraju neprijateljeva uporišta i učvrsti narodna vlast.

Izvršavajući to naređenje POG je usmjerila: 2. brigadu i grupu bokeljskih bataljona ka Trebinju i Bileći radi sadejstva sa jedinicama 29. divizije u oslobađanju ovih gradova; 10. brigadu na komunikaciju Grahovo — Risan; 6. brigadu, Lovčenski i Zetski PO prema dolini Zete i na Danilovgrad, na komunikacije Podgorica — Cetinje i Rijeka Crnojevića — Virpazar.

Dok su jedinice 29. divizije napadale na Bileću (25. IX), 2. brigada je izvršila prodor jugoistočno od Trebinja i zajedno sa ostalim dijelovima 29. divizije učestvuje u razbijanju Trebinjskog četničkog

korpusa i oslobođenju Trebinja. Oslobođenjem tog mjesta i dijelova Krivošija stvoreni su povoljni uslovi za usmjeravanje dještva POG prema jadranskoj obali, odnosno Boki kotorskoj i Konavljima, a 29. divizije prema Dubrovniku, Stocu i Nevesinju.

U okviru dještava jedinice 8. korpusa (9. i 26. divizija) u oslobođenju Dubrovnika učestvovala je i 2. dalmatinska brigada iz POG, nastupajući pravcem Cavtat — Kupari — Sv. Jakob.

Za vrijeme dok su jedinice 29. div. dještvovala u južnoj Hercegovini i na pravcu Dubrovnika, jedinice POG oslobodile su Grahovo i Dragalj, jaka uporišta na komunikaciji Grahovo — Risan, čime su stvoreni povoljni uslovi za uspješna dještva prema Boki kotorskoj i Cetinju. Radi ostvarenja svojih planova štab 2. korpusa upućuje POG (ojačanu sa 10. hercegovačkom brigadom) ka Boki kotorskoj, a 29. diviziju (bez 10. brigade) ka Mostaru. U vezi s tim, štab POG je naredio:

- 10. brigadi da oslobodi Hercegnovi sa zalivom;
- 2. brigadi da oslobodi Risan i risanski zaliv;
- 1. bokeškoj brigadi da dještvuje ka tivatskom zalivu i sektoru Kumbor — Verige i da oslobodi ova mjesta;
- 10. brigadi da oslobodi Cetinje.

Prodorom 1. bokeške brigade ka tivatskom zalivu i oslobođenjem Bijele, Baošića, Đenovića i Kumbora, stvoreni su uslovi za oslobođenje i Hercegnovog.¹⁷ Poslije oslobođenja Hercegnovog 10. brigada je vraćena u sastav svoje divizije.

U međuvremenu dok je trajala borba za oslobođenje Hercegnovog, jedinice POG su se pripremala za nove zadatke. Tako je 10. crnogorska brigada napala neprijateljev garnizon u Cetinju uz pomoć dijelova 6. brigade prinudila neprijatelja na povlačenje prema Podgorici i oslobodila (13. XI 1944. god.) Cetinje. Goneći neprijatelja oslobodili su Rijeku Crnojevića. Borbe oko Cetinja obezbijedila je 1. bokeška brigada dještvujući na komunikaciji Kotor — Cetinje, dok je 2. brigada, u sadejstvu sa dijelovima 1. bokeške, napala Risan i Ledenice.

Pošto je 1. bokeška brigada oslobodila Grkovac i Ledenice, dijelovi POG preduzimaju napad prema Risnu. Neprijatelj se pred ovim napadom, pošto je razorio postrojenja u luci, povukao prema Ulcinju. Risan je oslobodila 2. brigada (21/22. XI), a iste noći i Tivat, iz kojeg je neprijatelj pobjegao, pa je produženo gonjenje prema Kotoru,

¹⁷ Prije napada na uporišta Hercegnovi, Molunat i Prevlaka, koja su branili dijelovi 334. puka 181. divizije; 10. brigada je prethodno zauzela okolne tačke i utvrđenja Španjolu, pa osloncem na nju razbila neprijatelja i oslobodila 28. X Hercegnovi.

kojeg je neprijatelj takođe evakuisao i povukao se za Budvu. Dijelovi 1. bokeške brigade nastavili su dalje gonjenje i oslobodili Budvu (22. XI) i Petrovac (24. XI) i produžili gonjenje neprijatelja prema Ulcinju koga takođe oslobađaju (26. XI) i izbijaju na jugoslovensko-albansku granicu, gdje se povezuju sa jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Albanije.

Otporom jedinica POG (1. bokeške i 2. dalmatinske brigade) onemogućen je prodor i izvlačenje okupatorskih jedinica iz Boke kotorske pravcem Risan-Grahovo-Trebinje, pa su se polovinom novembra orijentisale za proboj dolinom Zete preko Danilovgrada i Nikšića ka Trebinju i Mostaru. Dijelovi 21. njemačkog korpusa, angažujući jače snage na tom pravcu, naišle su na snažan otpor jedinica POG (pored 6. crnogorske brigade na ovom sektoru su angažovani dijelovi 10. crnogorske i 5. crnogorske brigade, Nikšićkog i Zetskog odreda) i poslije desetodnevnih borbi bili prinuđeni da odustanu i od tog pravca za proboj. Poslije upornih odbrambenih borbi naših jedinica oko Koravca, Kurila, Lazareva krsta, Ržišta, Obadovog brijega, Zagrede, Frutka, Gradca i drugih mjesta na tom području, neprijatelj je definitivno odustao (22. XI) od proboja na tom pravcu, pa se orijentisao na mnogo nepovoljniji pravac preko Kolašina i Sandžaka ka dolini Drine, po teškom planinskom zemljištu u surovim zimskim uslovima i stalnim udarom jedinica 2. K, što ga je koštalo velikih gubitaka u ljudstvu i materijalu.

Oslobođenjem Crnogorskog primorja i Boke kotorske otpao je pravac povlačenja njemačkog 21. armijskog korpusa duž obale i preko Grahova ka Mostaru i Sarajevu.

Poslije oslobođenja Boke kotorske, 2. dalmatinska brigada je izašla iz sastava POG i upućena u sastav 9. divizije 8. korpusa. Prva bokeška brigada je upućena u dolinu Zete da uzme učešća u gonjenju neprijatelja; nešto kasnije u dolinu Tare biće upućena i 6. crnogorska brigada dok će 10. crnogorska brigada ostati i dalje da kontroliše oslobođenu teritoriju u ovoj oblasti.

Dijelovi POG (1. bokeška i 6. brigada), poslije izvršenja svojih zadataka u Crnogorskom primorju i Boki, uzele su učešća u gonjenju njemačkog 21. armijskog korpusa dolinom Tare i preko Sandžaka prema Foči i Goraždu. One su zajedno sa jedinicama 37. divizije učestvovala u oslobođenju Čajniča, Prijepolja, Priboja i Foče i u razbijanju četnika u zapadnom Sandžaku i na prostoru Čajniče — Foča — Goražde. Krajem januara 1945. god., jedinice POG koje su učestvovala u gonjenju neprijatelja preko Crne Gore i Sandžaka ka dolini Drine, po naređenju Vrhovnog štaba upućene su na Kosovo i

Metohiju, gdje su sa ostalim jedinicama NOVJ uzela učešća u čišćenju ove oblasti od ostataka neprijateljevih grupa.

Odlaskom jedinica POG na zadatke u druge krajeve a i 2. dalmatinske u sastav 9. divizije, prestala je njena funkcija kao jedinstvene formacije NOVJ, a štab je prestao da funkcioniše početkom aprila 1945. godine.

Operativno-taktička iskustva

Dještva POG ukazuju na veoma interesantna i raznovrsna operativno-taktička iskustva.

Primorska operativna grupa izvodila je dještva u području Crnogorskog primorja i Boke kotorske i njihovom neposrednom zaleđu. Veoma težak i nepristupačan teren, koji se južnim dijelom naslanja na Jadransku obalu od reke Bojane na istoku od zaliva Boke kotorske na zapadu, stvarao je velike teškoće u pripremi, materijalnom obezbjeđenju, manevru jedinica i načinu izvođenja borbenih dještava. Pred još većim teškoćama, nalazile su se okupatorove trupe, jer su imale teško naoružanje i slabije su se snalazile, naročito kada su se odvajale od komunikacija.

Pored Srbije i Istre, oblast južnog Jadrana bila je u ono vrijeme važno vojno-političko i strategijsko područje u planovima Vrhovnog štaba. Zbog toga je Tito u ovu oblast pravovremeno orijentisao odgovarajuće snage iz sastava Glavne operativne grupe VŠ. Obrazovan je 2. K i upućen u Crnu Goru, Hercegovinu i Sandžak, s tim što je posebno ukazano na važnost Boke kotorske i Crnogorskog primorja, gdje je njemački okupator poslije kapitulacije Italije doveo svoje jedinice radi stvaranja čvrste baze i oslonca, a gdje su se četnici Draže Mihailovića i druge kvislinške grupe pokušavale prikupiti i organizovati radi povezivanja sa reakcijom susednih zemalja, a preko Italije s eksponentima izbjegličke kraljevske vlade. U tome su im davali podstrek članovi britanskih vojnih misija u štabovima Dražinih četnika, koji su obećavali iskrcavanje anglo-američkih trupa u ovoj oblasti kako bi se omogućio povratak kralja i izbjegličke vlade.

Vrhovni štab je na vrijeme uočio ciljeve okupatora i kvislinških grupa, njihovu zainteresovanost za ovo područje, pa je insistirao da 2. udarni korpus uputi dovoljne snage radi pariranja postupcima neprijatelja i stavljanja ove oblasti pod čvrstu kontrolu naših jedinica. Na toj osnovi je došlo do formiranja POG, koja je uspjela da izvrši zadatke što joj je postavio Vrhovni štab i štab 2. korpusa. Ovdje treba

istaći pravovremeno uočavanje važnosti ove oblasti i ocjenu momenta za upućivanje naših jačih snaga u to područje koje će moći da izvrše postavljeni zadatak. Premda je okupator u toku borbi no ovom području imao 4—5 puta jače snage po brojnom stanju i naoružanju, primjenom odgovarajuće taktike, a koristeći se suprotnostima u redovima neprijatelja, jedinice POG su uspješno parirale djeystvima neprijatelja, nanoseći mu znatne gubitke. One su osujetile sve neprijateljeve planove i uspjele da do kraja novembra 1944. godine, potpuno oslobode ovu oblast.

Njemački okupator je uporno nastojao da se učvrsti u ovoj oblasti, da zadrži pod kontrolom priobalske, pomorske i suvozemne komunikacije i da, osloncem na njih, prodire u dubinu oslobođene teritorije u Crnoj Gori i Hercegovini. Pošto nije imao dovoljno sopstvenih jedinica nastojao je da maksimalno iskoristi četnike i separatiste u borbi protiv NOP-a i jedinica POG, koje su vršile stalni pritisak na komunikacije i posade u garnizonima. Iako je bio brojčano jači nekoliko puta, neprijatelj ne uspijeva da ostvari svoje ciljeve, jer mu je stalno nedostajalo snaga i sredstava da bi onemogućio raznovrsna i stalna djeystva POG. Četnici Draže Mihailovića i separatisti bili su stalno u sukobu za prestiž, što ih je činilo borbeno neefikasnim. Protivrečnosti i sukobe u redovima kvisliških grupa koristile su jedinice POG u političkoj delatnosti i ofanzivnosti na cijelom području.

Iz podataka o borbenim djeystvima može se vidjeti da je štab 2. korpusa u nedostatku snaga u početku u oblast Crne Gore i Crnogorskog primorja upućivao svoje formacije sukcesivno, prema mjeri narastanja naših snaga, priliva boraca i formiranja novih jedinica, čime su uslovi za izvršavanje zadataka postajali sve povoljniji. Već u drugo polovinu 1944. godine. POG je narasla na formaciju jače divizije (4 brigade i dva PO), koja je mogla uspješno da rješava zadatke operativnog i vojno-pozadinskog karaktera, da pomogne uspostavljanju i učvršćenju organa narodne vlasti.

Važno je istaći veoma uspješno organizovanje sadejstva za sve vrijeme postojanja POG između elemenata borbenog poretka svojih jedinica koje su djeystvovala na raznim pravcima, sa partizanskim odredima u pozadini neprijatelja, sa jedinicama 2. korpusa u Hercegovini i Crnoj Gori, a u završnim operacijama i sa jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Albanije. Značajan je doprinos POG u sadejstvu s ostalim jedinicama 2. korpusa u Andrijevačkoj i Durmitorskoj operaciji. Neprijatelj je te operacije poduzeo na oslobođenu teritoriju u Crnoj Gori i Sandžaku radi razbijanja jedinica 2. korpusa, dezorganizacije pozadine i narodne vlasti, kako bi se onemogućila koncen-

tracija naših jedinica koje je VŠ usmjeravao preko ove teritorije u Srbiju. Značajan je doprinos POG u zaštiti probijanja Operativne grupe VŠ (prvo 2. i 5. divizije a zatim 1. i 12. K) u Srbiju. Naslanjajući se na 29. hercegovačku diviziju, ona je sve vrijeme onemogućavala neprijateljevim jedinicama da izvrše manevar prema Sandžaku i dolini Lima gdje se vodila bitka za prodor u Srbiju.

U veoma složenim uslovima POG je u borbi protiv mnogobrojnijeg neprijatelja mogla da izvršava svoje zadatke primjenom i partizanskih i frontalnih borbenih djestava, čime je neprijatelja vezala za sebe, ne dozvoljavajući mu grupisanje i manevar na drugim pravcima. Neprijatelj nije imao mogućnosti za odmor i sređivanje jedinica, jer je bio stalno angažovan borbom. Otkrivajući pripreme za napad, jedinice POG su pravovremeno izvodile protivnapade i razbijale neprijatelja još u toku pripreme za djestvo. Tako su se akcije jedinica POG slijevale u jedinstveni operativni manevar po prostoru, vremenu i grupisanju, što je prikivalo neprijatelja za utvrđene garnizone.

Važno je istaći da je zbog razmjera djestava POG, neprijatelj bio prinuđen da svoje jedinice dislocira na širokom prostranstvu, po četama, bataljonima i manjim dijelovima. Dislokacijom jedinica na širokom prostoru neprijatelj je bio prinuđen da usitnjava snage na manje dijelove, da gotovo na svim tačkama oslabi svoju odbranu i ostavi mnogobrojne neposjednute međuprostore, što je činilo osnovnu slabost njegove odbrane i pružalo prednost našim jedinicama u izboru objekta napada i načinu djestva. Kada je neprijatelj bio prinuđen da prikuplja svoje dijelove iz šireg rejona, ostavljao je za sobom prazne prostore, pogodnē za prodor naših jedinica. Tako razvučene neprijateljeve snage, i pored operativnih slabosti zbog mnogo praznih prostora u rasporedu podesnih za infiltraciju, ipak su pružale zaštitu okupiranog područja, zahvaljujući motorizovanim sredstvima, mogućnostima prebacivanja, fortifikacijskim objektima i utvrđenim naseljima.

Sem toga, okupator je koristio četnike i druge neprijatelje kojima je vršio ispade, s ciljem da se infiltrira u našu pozadinu. Raspored neprijatelja na okupiranom području, prema tome, predstavljao je slabost njegove odbrane, ali mu je, ipak, pružao izvjesne mogućnosti da, dobrom povezanošću između otpornih tačaka i intervencijom makar i manjih motorizovanih snaga, udovolji osnovnim zahtjevima. Međutim, kada su naše jedinice bile ojačane odgovarajućim sredstvima podrške (artiljerijom), neprijatelj nije izdržavao napad ni u utvrđenjima ni u naseljenim mjestima.

Jedinice 2. K onemogućile su svojim djelstvima u Hercegovini i Crnoj Gori sve pokušaje četnika i drugih reakcionarnih grupa da oblast Crnogorskog primorja i Boke kotorske iskoriste za svoje planove, a jedinice POG su imale odlučujuću ulogu u tom području tokom 1944. godine, sve do njegovog oslobođenja.

Zbog djelstava jedinica POG na prostoru Risan — Grahovo i Danilovgrad — Nikšić, okupatorove snage bile su prinuđene da izmijenjene plan povlačenja prema Mostaru i Sarajevu i da se po surovijem i planinskim komunikacijama povlače prema Sandžaku i istočnoj Bosni, izložene snažnim udarcima jedinica 2. K i ostalih naših snaga. Iz Crne gore i Hercegovine okupatorove snage su pristizale krajem zime i početkom proljeća u Sarajevo više nego prepolovljenje, lišene teškog oružja i tehničkih sredstava koja su morale ostaviti na putevima. Jedan od glavnih zadataka POG u Crnogorskom primorju i Boki kotorskoj bio je mobilizacija boraca radi formiranja novih jedinica. Preduslove za ispunjenje ovog zadatka izvršili su partizanski odredi (Lovčenski i Nikšićki) i grupa bataljona 3. divizije. Početkom 1944. godine u ovo područje došle su 6. crnogorska i 2. dalmatinska brigada. Jedinice POG razbile su četničke formacije omrznute u narodu zbog saradnje s okupatorom, što je uticalo na priliv boraca i omogućilo popunu postojećih jedinica i formiranje novih brigada (1. bokeške i 10. crnogorske), koje su uključene u sastav POG. Posle oslobođenja ovih oblasti, dio snaga POG učestvuje u operacijama 2. K prilikom oslobođenja drugih krajeva Crne Gore, Sandžaka i istočne Bosne.

Iskustvo iz djelstava POG na operativnom području Crne Gore i Crnogorskog primorja protiv mnogobrojnijeg neprijatelja ukazuju na to da okupator ne može ostvariti svoje ciljeve ni planove kada je podvrgnut stalnim kombinovanim djelstvima partizanskih, teritorijalnih i operativnih jedinica uz podršku naroda. Okupator je u konačnom ishodu borbe u kojoj se primjenjuje odgovarajuća taktika borbenih djelstava, kao što su to činile jedinice POG, osuđen na neminovni poraz. To je poučno iskustvo za djelstva naših snaga i u eventualnom ratu. Taktikom koju su primenjivale jedinice POG paralisani su sve akcije i planovi okupatora i njegovih saradnika. Iskustvo je pokazalo da saradnici okupatora doživljavaju njegovu subinu. Brojnim taktičkim djelstvima jedinicama POG na cijelom području Crnogorskog primorja i Boke kotorske, postizani su operativni i politički ciljevi. Okupator je sprečen da izvuče glavne snage, a domaći izdajnici da ovo područje pretvore u svoj operativno-strategijski oslonac u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta.